

ТАҚРИЗ

ба автореферати диссертатсияи Чумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзуи «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2022. – 47 с.

Адабиёти классикии тоҷик манбаи бойи луғавию фразеологӣ, воситаҳои калимасозу шаклсоз, қолабҳои ибораориву ҷумлабандӣ ба ҳисоб меравад. Намунаи инро аз осори пурарзиши намояндагони бузурги он ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Махсусан, эҷодиёти яке аз адибони нозукадо ва борикбини асри XV тоҷик Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ хазинаи пурарзишест, ки таҳқиқи онҳо дар инкишофи имконоти воҳидҳои забон, ғаномандии таркиби луғавӣ ва ошкор гардидани роҳу воситаҳои гуногуни сохтани калимаву ибора ва ҷумла мусоидат менамояд.

Диссертатсияи Чумъаев Меҳроб Одинаевич «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)» маҳз ба ҳамин гуна масъалаи мубрами забоншиносии тоҷик – баррасии хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар мисоли ду асари барҷастаи адиби бузург бахшида шудааст. Мубрамияти мавзуи таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки таърихи инкишофи забонро амиқу мукаммал наомӯхта, вазъи кунунӣ ва тамоюли инкишофи минбаъдаи онро муайян кардан ғайриимкон аст. Ба таври дақиқ омӯختани осори бузургони адабиёти гузаштамон ба ин шароити мусоид фароҳам меоварад ва дар ин замина таҳлилу баррасии таркиби луғавӣ, семантикаи воҳидҳои забонӣ ва калимасозӣ дорои аҳаммияти илмиву амалӣ мебошад. Таҳқиқи забони асарҳои Абдурахмони Ҷомӣ, ба хусус мавқеи иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии адиб, на танҳо барои ошкор кардани бисёр паҳлуҳои норавшани забон ва услуби нависанда мусоидат, балки барои муайян намудани бисёр хусусиятҳои як давраи ташаккули таърихии забони тоҷикӣ имконият фароҳам меорад. Ҳамзамон таҳқиқи калимаҳои арабии осори адиб то андозае дар муайян кардани дараҷаи азхудшавии иқтибосоти арабӣ дар замони зиндагии ӯ ёрмандӣ менамояд. Аз ин нигоҳ мавзуи рисолаи Чумъаев М. О. «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)» актуалӣ ва саривақтист.

Муаллифи диссертатсия дар ҷараёни таълифи рисола қайдҳои адибони гузашта, аз ҷумла Мир Алишери Навоӣ, Зайниддин Махмуди Восифӣ доир ба ҳаёти Абдурахмони Ҷомӣ, осори илмиву адабии замони муосир, аз ҷумла “Намунаҳои адабиёти тоҷик”, асарҳои адабиётшиносон Е.Э. Бертелс, Алиасғари Ҳикмат, А. Афсаҳзод, А. Сатторов, М. Шоқир, луғатнигори тоҷик А. Нуров, забоншиносон – А. Зоҳидов, А. Воҳидов,

М. Истамова, М. Давронова, А. Хонхӯчаев, Д. Ҳомидов, С. Б. Ҷӯраева, Ж. Гулназарова, Ш. Кабилов, Х. Камолов, З. Қўрғонов, М. Олимҷонов, М. Тиллохочаева ва Ш. Ҳакимова, А. Ҳасанов, Т. Шокиров, М. Атоева, М. Султонзода, М. Саломов, Л. Сафаров ва дигаронро омӯхта, дар мавридҳои зарурӣ бо онҳо баҳси илмӣ меорояд ва хулосаҳои лозимӣ мебарорад. Бунёди назарии рисоларо осори илмии муҳаққиқони худиву хоричӣ, аз қабиле В. М. Белкин, А. Н. Болдирев, И. М. Оранский, Л. С. Пейсиков, В. Виноградов, Ю. А. Рубинчик, Н. М. Шанский, А. А. Брагина, Л. А. Новиков, В. С. Расторгуева, Ричард Фрай, Л. Бузургзода, Б. Ниёзмӯхаммадов, Н. Маъсумӣ, Т. Зехнӣ, Ш. Н. Ниёзӣ, Р. Гаффоров, С. Ҳалимов, М. Н. Қосимова, М. Мӯхаммадиев, Н. Шаропов, Б. Камолиддинов, Ҳ. Мачидов, Ш. Рустамов, Т. Бердиева, Д. Хочаев, С. Сулаймонов, А. Ҳасанов, С. Сабзаев, Т. Ваҳҳобов, З. Мухторов, О. Қосимов, Ф. Ҳ. Шарифова, М. Саломов, С. Раҳматуллозода (Хоркашев), Ш. Каримов, Қ. Мухторӣ ва дигарон ташкил намудааст. Муаллифи диссертатсия ҳамчунин дар чараёни танзими рисола ва равшанӣ андохтан ба баъзе масъалаҳои назарии он аз таҳқиқоти дар соҳаи адабиётшиносӣ анҷомдодаи устод Айнӣ, адабиётшиносон Е. Э. Бертелс, А. Мирзоев, А. Афсаҳзод, Н. Зоҳидов, А. Абдусаттор, Р. Мусулмонқулов, Х. Шарифов, М. Нарзикул, ҳамчунин пажӯҳишҳои донишмандони Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ, Мӯхаммадтақӣ Баҳор, Забехулло Сафо, Сайидҷаъфари Сачқодӣ, Алиасғари Ҳикмат, Мӯхаммадалӣ Имом Шуштарӣ, Алиавсати Иброҳим Ҷоида бурдааст.

Навгонии илмии рисола дар интиҳоби мавзӯи он зоҳир мегардад. Муҳаққиқ бори нахуст хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабиро дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» мавриди таҳқиқи монографӣ қарор дода, ба заминаҳои таъсири мутақобилаи забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ дар замони пеш аз пайдоиши Исломи, мавқеи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар давраҳои мухталифи пас аз зуҳури он таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Метавон гуфт, ки иқтибосоти арабии асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ аз рӯи хусусиятҳои дараҷаи ҳазмшавӣ, семантика, мансубият ба ҳиссаҳои нутқ, иқтибосоти арабии ифодакунандаи мафҳумҳои мухталифи динию ирфонӣ, нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули категорияҳои лексикӣ ва семантикии синонимҳо ва антонимҳо, калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пешванду пасвандҳои тоҷикӣ ва имконоти калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ аз диди нави илмӣ баррасӣ гардидааст.

Рисолаи мавриди тақриз аз мундариҷа, муқаддима, 3 боб, хулоса ва феҳрасти адабиёт иборат аст.

Муқаддимаи рисола тамоми рукнҳои тибқи низомнома муқарраршударо дар бар гирифтааст. Дар муқаддима нахуст аз ҳама чун тамоми рисолаҳои дигар муқаддимаи мавзӯ асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши он, самт ва объекти таҳқиқ, мақсад ва вазифаҳо, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, навгонҳои илмӣ, аҳаммияти илмӣ амалии таҳқиқ,

нуктаҳои асосии ба дифоъ пешниҳодшаванда зикр гардида, роҷеъ ба сарчашмаю усулҳои пажӯҳиш маълумот дода шудааст.

Боби аввал «**Аз таърихи ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ва сабабу омилҳои он**» унвон дошта, аз панҷ фасл иборат аст. Дар ин боб дар бораи таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ю арабӣ, заминаҳои воридшавӣ ва корбурди иқтибосоти арабӣ аз давраи паҳн гардидани дини ислом то замони зиндагии Абдурахмони Ҷомӣ маълумот дода шудааст.

Боби дуюми рисола «**Хусусиятҳои луғавию семантикии иқтибосоти арабӣ дар насри бадеии Абдурахмони Ҷомӣ**» унвон дорад. Ин қисмати рисола аз чор зербоб иборат буда, муҳимтарин масъалаҳои назарии иқтибоси калима, семантикаи иқтибосоти арабӣ, иқтибосоти арабии ифодакунандаи лексикаи динию ирфонӣ, нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули синонимҳо ва антонимҳоро дар бар мегирад.

Боби сеюми диссертатсия «**Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ**» унвон дошта, аз панҷ фасл иборат аст. Дар фасли якуми боби сеюм ба таври мухтасар масъалаҳои назарии калимасозӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуда, дар ин замина таъкид карда мешавад, ки дар асарҳои мавриди таҳқиқ иқтибосоти арабӣ ҳам бо пасванду пешвандҳои тоҷикӣ ва ҳам бо роҳи васл шудан бо дигар вожаҳои асливу иқтибосии арабӣ калимаи нав сохтаанд.

Хулосаҳои рисола дар 33 банд ба таври хеле мушаххас, равшан, возеҳ, асоснок ва боэътимод баён ёфтааст.

Тавсияҳои муаллифи диссертатсия оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо дар 11 банд пешниҳод шудааст, ки барои тавсеаи бештари таҳқиқи ҷанбаи забонии осори адибони асри XV мусоидат менамояд. Дар ин замина муҳаққиқ анҷоми корҳои муайянеро ба нақша гирифтааст, ки қобили қабуланд.

Доир ба мавзӯ 2 монография ва 25 мақола ба таъъ расидааст, ки аз онҳо 23-тоаш дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и Федератсияи Россия ва ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфта, мазмуну муҳтавои асосии рисоларо қомилан ифода мекунанд.

Ҳамин тариқ, муоинаи автореферати диссертатсияи Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич нишон дод, ки дар таълифи он муаллиф заҳмати зиёде қашида, осори илмӣ ба мавзӯ бахшидашударо амиқ ва ҷиддӣ омӯхта, маводи фаровонро гирд овардааст. Ба ибораи дигар, рисолаи пураарзиши шоистаи баррасӣ рӯйи қор омадааст, ки солиёни сол ба омӯзандагону муҳаққиқони забони тоҷикӣ хизмат хоҳад кард.

Аммо дар баробари зикри дастовардҳои илмӣ таҳқиқоти меҳоҳем, ҷанд мулоҳизаамонро доир ба баъзе норасоӣҳое, ки ба ҷашм расиданд, баён намоем:

1. Дар боби дувуми рисола муаллиф ба масъалаи муродифшавӣ ва зидмаъноии вожаҳои арабӣ тавачҷуҳ намуда, мисолҳои хуберо мавриди баррасӣ қарор додааст. Азбаски ин категорияҳои семантикӣ, хусусан муродифот, мавзӯи марказии услубшиносӣ ва бо интиҳоби гунаи саҳеҳ ва бамаврид иртибот дорад, хуб мешуд сабаби интиҳоб ва истифодаи

вожаҳои ҳаммаъно ва зидмаъно аз ҷониби Абдурахмони Ҷомӣ дақиқ зикр карда шавад.

2. Агар мисолҳои дар диссертатсия овардашуда дар шакли аёнӣ муосир пешниҳод мегардид, нуран алонур мешуд.

3. Дар автореферат ҷо-ҷо ғалатҳои имлоӣ (сах. 11, 12, 15) ва аломати китобат (сах. 15,) ба назар расиданд, ки ислоҳи онҳоро дар омода намудани диссертатсия ба ҷоп салоҳ медонем.

Ишораҳои мазкур ба ҳеҷ ваҷҳ арзиши баланди илмӣ диссертатсияро коста намегардонанд. Рисолаи доктории Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзӯи «Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)» пурмухтаво ва ҷавобгӯи талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ба талаботи бандҳои 31-33-и Тартиби додани дараҷаи илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, № 267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ аст. Муаллифи он – Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ мебошад.

Доктори илми филология,
дотсенти кафедраи забон ва
адабиёти руси Донишгоҳи
давлатии Бохтар ба номи
Носири Хусрав

Юсупова Зарина
Розиқовна

Таърихи рӯз: 08.12.2022

Суроға: шаҳри Бохтар, кӯчаи
Айнӣ, 67; тел.: (992) 777 17 75 24;
E-mail: zarina1966@list.ru

Имзои Юсупова З. Р.-ро тасдиқ менамоем:

Сардори шуъбаи кадрҳо ва корҳои
Махсуси Донишгоҳи давлатии
Бохтар ба номи Носири Хусрав

Шукурзод Ҷамшед
Абдуалим